

A magyar kisebbségek helye a magyar nemzetfogalomban

A 21. század első éveit a státustörvény körüli vitáknak, a *státusdiskurzusnak* az EU-bővítéssel, a schengeni határoktól való félelemmel, a kettős állampolgárság körüli polémiáknak köszönhetően a Kárpát-medencei magyarság ismét olyan *beszélőközösség* képét mutatta, amelynek nem csupán közös nyelve, hanem közös beszédtemái, diskurzusai is vannak. Merthogy a 20. század közel hetven-nyolcvan évnyi *szétfeloldási tendenciáinak* a figyelmes szemlélő számára könnyen felismerhető következménye éppen a beszélőközösségre jellemző közös mondanivalónak, a közös viták lehetőségének a hiánya volt.¹

A közös beszédtemák egyikét némiképp leegyszerűsítve a 21. század eleji magyar nemzet mibenlétének kérdésköre jelentette. Egyrészt elkezdődött az a vélhetően fel-felerősödő filozófiai, politológiai polémia, amely a – régiókban még inkább csupán feltételezett, mint valóságos – *posztacionális és posztmodern világ szemszögéből* az etnikai közösségelvűséget, a nemzetépítést, a nemzetben gondolkodás létjogosultságát megkérdőjelezi és az etnicitásnak, a nemzeti tudattartalmaknak, tudáskészleteknek az egyéni és csoportos identitásstruktúrákban való fokozatos leértékelődését prognosztizálja. Ennek a véleménynek adott hangot a státustörvényről kialakult szerteágazó vitákban Kiss János, Biczó Gábor, Bretter Zoltán.²

Másrészt a pragmatikus politológiai elemzések szintjén, a 20. század végi valóság tapasztalati anyagát modellálva is történnek kísérletek a 21. század eleji magyar nemzetfogalom tisztázására., például a *Regio*, a *Magyar Kisebbség* című folyóiratokban, az *Élet és Irodalom* státustörvény-vitájában. Milyen a viszony a magyarországi magyar (Kende Péter kifejezésével szólva „kismagyar”) nemzet és a kisebbségi magyar közösségekkel kiegészíthető kelet-közép-európai magyar

¹ A státustörvény: 2002; Kisebbségi alternatívák: 2002; Státusdiskurzus: 2003; Magyarország: 2002; Globalizáció: 1999.

² A státustörvény: 2002, 376–401; A. Gergely: 2002; Bretter: 2002.

2. A kisebbségi magyar közösségek helyzete a kutatások tükrében

nemzeti közösség között.³ Ebben a *nemzetdefiníciós kontextusban* – a nemzeti közösség valóságos és virtuális határait vizsgálva – semmiképpen sem illik elfeledkeznünk a magyar diaszpóráról, mint a magyar nemzeti közösség harmadik létezési dimenziójáról.

A cseh himnusz kezdő sorát parafrázálva ennek a diskurzusnak a fő kérdése tehát: hol a nemzet? Ki tartozik a nemzethez? Mit jelent a magyar nemzetviták egyik kulcsfogalma, a magyar nemzet egysége. A magukat a magyar nemzethez tartozóknak vallók a 20. század államjogi, politikai döntései, migrációs kirajzások, nyelv- és identitásváltási folyamatai következtében rendkívül összetett modellt alkotnak, amelyre az illyési *ötágú síp metafora*, a Csoóri Sándor-féle *mozaik-nemzet* kifejezés már csak erős megszorításokkal használható. Ugyanakkor politikai értelemben minden töredezettség, identitás szerkezetbeli rétegzettség, különbözőség ellenére az együvé tartozás akarata, a szolidaritás, a nyelvi és kulturális értékközösség intézményes fenntartása, a jogilag szabályozott kapcsolattartás erőfeszítései mind-mind létező, működő közösség képét mutatják.

A magyar nemzeti közösség – vagy a belső használatra célszerűbbnek látszó, bár az uniós *Linguafrankóciában* (Határ Győző új regényének kulcsfogalmát idézve) megint csak sok félreértésre okot adó kifejezéssel élve: a magyar *nemzetközösség* – tudata, vállalása minden elméleti okfejtés ellenére létező közösségi keret. Etnopolitikai megközelítésben ebben a keretben lehet értelmezni a magyarországi és a kisebbségi magyar nemzeti közösségek, valamint a diaszpóra-magyarság közötti kapcsolatokat, viszonyrendszert, a magyar etnikai identitás, a magyar nyelv, a magyar nyelvű kultúra fenntartására, fejlesztésére irányuló közös szándékot.

Ha tehát nem a 19. századi romantikus vagy éppen nacionalista harmincmillió Nagymagyarországhoz hasonló teorémával azonosítjuk, a 21. század eleji magyar nemzetfogalom olyan összetett, etnikai alapozású, de politikai, jogi intézményekkel, célkijelöléssel, a társadalmi szolidaritás dimenzióival is leírható feladatközösség, amelyet saját nemzeti kultúrájának, történelmi tradícióinak, a nemzetközi munka-

³ Kende: 2002.

megosztásban maga számára fenntartani kívánt helyének, versenyképességének megőrzése, erősítése tart össze. Egyéni és közösségi érdekek, lokális, regionális identitások, állami és államközi programok, egyházi és civil szervezetek, oktatási intézmények, sőt intézményrendszerek tartják fenn, működtetik, s újítják meg naponta ezt a közösséget, s igyekeznek ellensúlyozni azokat a szétfejlődési tendenciákat. Ez utóbbiak mögött a diaszpóra-helyzet szétszóródottsága, a kisebbségi léthehelyzetek ténylegesen *mindennapos népszavazása*, az asszimilációs nyomás és kísértés, az intézménynélküli etnicitás magára hagyatottsága, s megannyi más motívum, folyamat, tényező húzódik.

A diaszpóra helye a változó magyar nemzetfogalomban mindig is rendkívül fontos volt: s az elmúlt tíz-húsz év radikális elmozdulásai nyomán a nyugati magyarság identitásképletei is folyamatosan változnak. Az egy-két generáción belül kiháló, eltűnő, asszimilálódó, emigrációs alapozású diaszpórát fokozatosan felváltja a szülőfölddel nem-csupán érzelmi, hanem mindennapos kölcsönös gazdasági, politikai, kulturális, rokoni, utazási kapcsolatokat fenntartó integratív diaszpóra-modell, amely ráadásul a nagyvilágba kiáramló magyarországi és határon túli magyar diákokkal, munkavállalókkal, szociális és politikai menekültekkel folyamatosan feltöltődik és részben lecserélődik. Jelentős mértékben erdélyi, vajdasági, kárpátaljai és szlovákiai kisebbségi magyar migránsokkal.

Ezzel együtt a magyar nemzetközösség részei közötti viszony már ma is egészen mást jelent, mint száz vagy akár csak öt évvel ezelőtt. Magyarország, Ausztria, Szlovénia és Szlovákia uniós tagsága, s a reménybeli további bővítés – Fekete-tengerig elképzelt balkáni második hulláma – nyomán az európai kontinensen élő magyarok minden eddiginél nagyobb hányada egységes, szupranacionális politikai keretek közé kerülhet. (A 19. századi képletekben gondolkodók vigasztalására, a liberális olvasók bosszantására fogalmazhatnánk akár úgy is, hogy 2007 után a magyar *nemzetközösség* partjait ismét legalább két tenger, de a legmerészebb elképzelésekben akár a két óceán mossa.)

Ennek a jórészt virtuális, de igen konkrét intézményrendszer által összefogott magyar nemzetközösségnek a tagjait, csoportjait azonban igen nagy különbségek jellemzik. Az eredeti anyanyelvüket nem vagy

2. A kisebbségi magyar közösségek helyzete a kutatások tükrében

alig használó, s immár átörökíteni sem képes diaszpóra- és szórványmagyarok, még inkább a második, harmadik generáció tagjai esetében már nem a nyelvében, hanem származástudatában él a nemzet.⁴

A magyar hátterű, magyar származású elméletileg „tiszta magyar” amerikai, vagy éppen burgenlandi, muravidéki, pozsonyi, ungvári, temesvári, újvidéki családokban, a vegyes házasságok tízezreiben háttérbe vagy éppen teljesen kiszorult a magyar nyelv, amely azonban egyfajta háttérnyelvként – megint csak az esetek többségében – valamilyen érzelmi hátteret, az átlagnál magasabb toleranciaszintet biztosít a többes identitás szerkezetek fennmaradásához. Ezzel csak azt szerettem volna illusztrálni, hogy a mai, s még inkább a holnapi nemzetközösségnek sok tízezer tagja nem vagy alig beszél (majd) magyarul.

Kiváló nyelvészeink a kétnyelvűvé lett kisebbségi magyar közösségek által beszélt nyelvet a magyar nyelv kontaktusváltozataiként határozzák meg, s a másik nyelv senki számára nem megkerülhető, folyamatos hatásában jelölik meg a Magyarországon kívüli magyar nyelvhasználat legfontosabb sajátosságát. A kétnyelvűség legtöbbször egyoldalú, kiegyensúlyozatlan jelenség valamennyi Magyarországgal szomszédos államban: a többségi társadalmakban folyamatosan csökken, s a városi népességben gyakran a nullához közelít a magyarul tudó többségiek száma.

A magyar nyelv státusa minden javulás, a nyelvi jogok minden kiterjesztése ellenére kezd kritikussá válni: az alkotmányban, nyelvtörvényekben rögzített államnyelvek mellett a kisebbségi magyar nyelv a magyarok lakta területeken is csak lassan és nehézkesen válik elfogadott, vagy hivatalos második nyelvvé, a nyelvi egyenjogúság következetes megvalósítása még ott is reménytelennek látszik, ahol – mint a Muravidéken – a törvény kötelezi a régió intézményeit a kétnyelvűség betartására.⁵

⁴ Gereben: 1999. 133–138.

⁵ Bartha: 1999, 61–65; Lanstyák: 2000, 222–226.

Megújuló kisebbségkutatás

A magyar kisebbségekkel foglalkozó kutatások – amelyeknek magyarországi és szomszéd országokbeli intézményesülése az elmúlt másfél évtized egyik kiemelkedően fontos új eleme – a társadalomtudományi diszciplínákban, s megannyi korábban alig kutatott témakörben, területen mutattak fel számot tevő eredményeket:⁶

Eredményesen folytatódtak a magyar kisebbségkutatás hagyományos bázisát jelentő néprajzi és történeti kutatások. Magyarországon az Akadémia Néprajztudományi Intézetében, a Néprajzi Múzeumban, valamennyi magyarországi egyetem (ELTE, Debrecen, Pécs, Szeged) néprajzi, művelődéstörténeti, közép-európai stb. tanszékén, számos megyei és városi múzeumban jelentős előzményekre támaszkodva folynak a rendszeres kutatások a néprajz valamennyi területén, valamennyi határon túli közösségre vonatkozóan. Így például a 20. század végén, a 21. század első éveiben intenzív terepmunkák indultak be a moldvai csángó településeken is. Ez utóbbi munkálatokban és az erdélyi gyűjtőmunkában a legfontosabb kutatóhelynek a Pozsony Ferenc irányította kolozsvári székhelyű Kriza János Társaság az egyik legfontosabb intézmény, együtt a kolozsvári egyetemi tanszékkal. A Liszka József vezette komáromi Etnológiai Intézet a somorjai Fórum Intézet részeként a felvidéki magyar néprajz központi intézményévé vált. A többgenerációs vajdasági és az egyre rendszeresebb munkát végző kárpátaljai, muravidéki néprajzosok hasonló intézményi háttér nélkül, ugyancsak módszeres munkát végeznek. A magyarországi egyetemi, akadémiai, múzeumi néprajzi kutatóhelyek programjában mindig is kiemelt szerepet játszott a szomszéd országok magyar tájegységeinek, néprajzi csoportjainak minél teljesebb feltárása, s ez a munka 1989 után újabb lendületet kapott.

⁶ A mai magyarországi és magyar tárgyú kisebbségkutatás bibliográfiai dokumentálása meghaladná a tanulmány lehetőségeit. Rendszeres éves magyar kisebbségkutatási bibliográfia található a Magyar Kisebbség című szakfolyóiratban, valamint az MTA Kisebbségkutató Intézet honlapján az adattár rovatban: www.mtaki.hu

2. A kisebbségi magyar közösségek helyzete a kutatások tükrében

A *történelem* világban Magyarországon az akadémiai kutatóhelyek (Történettudományi Intézet, Irodalomtudományi Intézet, Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet) és a Teleki László Intézet mellett az egyetemi tanszékek egész sora, köztük főként a pécsi és szegedi egyetem, s megannyi múzeumi, levéltári kutatóhely jeleskedik. A szomszéd országokban pedig az Erdélyi Múzeum Egyesület leletmentő, feldolgozó munkássága, a pozsonyi Mercurius elsősorban Vadkerty Katalin nevéhez kötődő hiánypótló publikációi, az udvarhelyi Areopolisz, a Pál Antal Sándor körüli marosvásárhelyi történészcsoporthoz, s megannyi egyszemélyes kutatóműhely (Matuska Márton, Fleisz János, Brenzovits László, Göncz László, Baumgartner Gerhard és a sok fiatal, doktori munkáját már publikáló szerző) foglalkozik kisebbségtörténeti kérdésekkel. A két diszciplínában példamutató a magyarországi (egyetemi, múzeumi és akadémiai) és a kisebbségi magyar kutatóhelyek integrációja.

A kisebbségek *demográfiai, földrajzi* fejlődésének elemzésében szintén igen sok kiváló munka született. Elegendő talán csak a Központi Statisztikai Hivatal rendszeres kiadványaira, az MTA Földrajztudományi Intézetében Kocsis Károly vezetésével folyó munkálatokra, a Teleki László Intézet (Gyurgyík László, Sebők László) tevékenységére utalnunk. Több publikációval, térképpel jelentkezett a Sapientia Egyetem csíkszeredai részlegén oktató Vofkori László kutatásaira utalnunk. A három diszciplína művelői fontos kutatásokat folytatnak a szlovákiai Fórum Intézetben (ezt jelzik például az Intézet gyorsan kiépülő adatbázisa), a Vajdasági Magyarságtudományi Társaság (Gábrityné Molnár Irén, Mirmics Károly) vagy éppen a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet munkássága. Az egyéni műhelyeknek itt is fontos szerepük van. Magyarországon például Varga E. Árpád páratlan szorgalmú statisztikai adatközlő és elemző teljesítményére, Szabó A. Ferenc oknyomozó munkásságára vagy éppen Für Lajos összegző monográfiáira gondolhatunk.

A *jogtudomány* terén Magyarországon az MTA Jogtudományi Intézete a Kisebbségkutató Intézettel és a Teleki László Intézettel szoros együttműködésben alakította ki a maga kisebbségkutatói profilját. Az

egyetemi kutatóhelyek közül a budapesti, miskolci, pécsi tanszékek tűnnek ki (Kovács Péter, Kardos Gábor, Szalayné Sándor Erzsébet). A határon túli kutatások közül példaként Fábián Gyulának a kolozsvári egyetemen, Szalma Józsefnek az újvidéki egyetemen és a Vajdasági Magyar Tudományos Társaságban, Bozóki Antalnak az Árgus – Jugoszláviai Magyar Kisebbségi Jogi Civil Szervezetben, valamint Jarábik Baláznak, a pozsonyi Jogi Elemzések Központjában végzett munkáját kell megemlítenünk.

A korábbi esetleges vizsgálatok után fontos eredmények születtek a magyar kisebbségek *szociológiai* kutatásában. A Balázs Ferenc Intézet által végzett értékszociológiai, a Gereben Ferenc által végzett olvasásszociológiai, és ugyanennek a szerzőnek Tomka Miklóssal közös vallásszociológiai vizsgálata mellett az ELTE–UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszékének Csepeli György, Örkény Antal és Székelyi Mária által elvégzett átfogó kutatásai valódi éttörést jelentettek. Emellett a Jeltárs Intézet és az MTA Kisebbségkutató Intézet irányításával elvégzett munkaerő-piaci, valamint az ifjúság-, oktatás- és művelődésszociológiai felmérések igazi alkalmazott kutatások voltak, amelyek eredményei a kisebbségi magyar érdekvédelmi szervezetek és a magyarországi döntéshozók, támogatáspolitikai intézmények részére először adtak képet azokról a társadalmi folyamatokról, amelyek alapvetően befolyásolják az etnikai, nemzeti identitásformák alakulását. A kisebbségi magyar műhelyek közül kiemelkedik a kolozsvári egyetemi és nem egyetemi szociológiai műhelyek (Horváth István, Kiss Tamás, Veress Valér és mások) munkássága, Szlovákiában pedig a Mercurius Intézet és a Fórum Intézet (Gyurgyík László, Lampl Zsuzsa), a Gábrityné Molnár Irén vezette szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság, valamint a beregszászi Limes Kutatócsoport intézeti tevékenysége.

A *politológiában* a Kolozsvári Egyetem Politológiai Tanszékén, az időközben megszűnt Provincia című lap szerkesztői-szerzői körében születtek kiemelkedő eredmények: Salat Levente, Bakk Miklós, Molnár Gusztáv Provincia-csapata, Bodó Barna temesvári, kolozsvári munkásságát kell itt megemlítenünk. Másol, a Vajdaságban és Szlovákiában

2. A kisebbségi magyar közösségek helyzete a kutatások tükrében

inkább az egyéni műhelyek jegyzik a politológiai, s részben a kisebbségfilozófiai kutatások eredményeit: Végel László, Hódi Sándor, ifj. Korhecz Tamás és Losoncz Alpár a Délvidéken, Öllös László, Tóth Károly Szlovákiában, Kovács Miklós pedig Kárpátalján.

A kulturális antropológia, a résztvevő megfigyelés módszertanán alapuló gyorsan felfutó diszciplína szinte ontja az esettanulmányokat és a mélyebb ismereteket rendszerező kiadványokat. A Bíró A. Zoltán vezette csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja intézet páratlan szorgalmú tevékenysége a székelyföldi elvándorlás, a magyar-roma együttélés, a szimbolikus térfoglalás, a lokális és regionális identitások témakörében fontos kutatásokat végzett el és egész sor fontos tanulmánykötetet adott közre. Az MTA Kisebbségkutató Intézet egyik fő területe szintén a kisebbségi közösségek kulturális antropológiai vizsgálata. Fontosabb kutatási témák: a lokális identitásformák feltárása, etnicitás és felekezeti viszonya, az identitás- és nyelvváltás összefüggései, valamint a migrációs folyamatok hatása az etnikai közösségekre, az interetnikus kapcsolatokra, a többes identitás-szerkezetek kialakulására, a cigánység integráció és nemzetépítés közötti válasz helyzetére. Az akadémiai munkahelyek mellett az ELTE Kulturális Antropológiai Tanszék, valamint a pécsi, és miskolci egyetemi tanszékek munkáját kell feltétlenül kiemelnünk.

A nyelvészet, a szociolingvisztika művelői ugyancsak alapvető fontosságú munkálatokat indítottak be Kontra Miklósnak az MTA Nyelvtudományi Intézete főmunkatársának irányításával: a kisebbségi magyar közösségek nyelvhasználatának feltárása és módszeres, összehasonlító igényű leírása alapján elkészült a kárpátaljai, vajdasági és dél-szlovákiai magyar kötet. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének, valamint a Nyelvtudományi Intézetnek az együttműködésével, az Arany János Közalapítvány támogatásával 2001-ben létrejött a dunaszerdahelyi, beregszászi, kolozsvári, sepsiszentgyörgyi, szabadkai és magyarkanizsai kutatóhelyekből, burgenlandi, muravidéki és horvátországi munkatársakból álló akadémiai nyelvi kutatóállomás-hálózat. Ez a program összehangolt munkával a kisebbségi helyzetben élő magyarul beszélők

nyelvének kutatását, a Magyar Nemzeti Szövegtárban való dokumentálását, és a kétnyelvűség különböző nyelvhasználati színtereken történő összehasonlító vizsgálatát tűzte ki célul.

A megújuló és az intézmények közötti együttműködés, összehangolt kutatási programok formájában integrálódó magyarországi, illetve magyar nyelvű kisebbségkutatás működőképességéhez és versenyképességéhez, legalább négy alapfeltételt kell biztosítani: *a)* Megfelelő kutatási és oktatási intézményi háttér; *b)* Mindenki számára könnyen hozzáférhető adatbázisokat; *c)* Megfelelő színvonalú szakmai folyóiratokat. E tekintetben a szaklapok, kisebbségi magyar és magyarországi folyóiratok (Regio, Magyar Kisebbség, Kisebbségkutatás, Pro Minoritate, Fórum, valamint a Korunk, Létünk, Muratáj, és a Székelyföld, illetve a magyarországi kisebbségek kultúrájával foglalkozó Barátság) bőséges kínálatot teremtettek. Ráadásul a többi magyarországi folyóirat, megannyi tanszéki, múzeumi közlöny, évkönyv, kiadvány, s egyre inkább az intézmények honlapjai, on-line folyóiratai, is rendszeresen közöl kisebbségi tárgyú tanulmányokat, szövegeket; *d)* Mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a kisebbségi tárgyú kutatások minél nagyobb mértékben bekerüljenek a nemzetközi tudományos vérkeringésbe. Hasonlóképpen, mint pl. Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária szociológiai, Niedermüller Péter, Feischmidt Margit antropológiai, Várady Tibor és Gál Kinga politológiai kutatásai, publikációi.

Összegezve elmondhatjuk, hogy kisebbségekkel foglalkozó nemzetközi és magyar kutatásokban az elmúlt években jól kivehető paradigmaváltás kezdődött. A korábbi erőteljesen jogi, történeti, s kisebbik részben demográfiai, politológiai dominanciájú elemzések mellett megjelentek azok a szociológiai, antropológiai kutatások, amelyek a komplex etno- és identitáspolitikai jelenségekre, az etnicitás, etnikai identitás, közösségépítés, multikulturalitás tendenciáira, a nyelv- és identitásváltási folyamatok okaira az eddiginél árnyaltabb magyarázatokat kínálnak. A kisebbségkutatás ugyan nem indult el a regionális kutatásokhoz hasonlóan az önálló tudományos diszciplínává válás útján, de az etnoszociológia és a kulturális antropológia, az etnodemográfia és etnogeográfia, vagy éppen az etnohistoria típusú részdiszciplínák

2. A kisebbségi magyar közösségek helyzete a kutatások tükrében

erőteljes különmozgásai révén kialakulóban van az etnikai jelenségekre (mint pl. az etnikai csoportok nyelvi, kulturális, tudati, politikai sajátosságainak, konfliktusaira, együttélési modelljeire) koncentráló társadalomtudományok sajátos, interdiszciplináris együttműködése.⁷

Mindezt azért érdemes hangsúlyozni, mert az elmúlt tíz–tizenöt évben kialakult egyfajta kölcsönös egymásra várakozás a társadalomkutatók és a politikusok közt. Pedig senki sem vonhatja kétségbe, a kisebbségi közösségek kulcskérdéseivel kapcsolatos döntések előkészítésekor, végiggondolásakor az érdemi együttműködés elmaradása komoly károkat okozhat. Más szempontból nézve a tétel kérdésként is megfogalmazható: mikor, milyen körülmények közt válhat a kisebbségkutatás valódi alkalmazott kutatássá, a kutatási eredmények milyen esetben lehetnek fontossá a politikai elemzők és döntéshozók számára?

Az asszimiláció helye a népfogyatkozás okai közt

A következőkben a kisebbségi magyar közösségek mai helyzetéről és lehetséges jövőképeiről szóló erőteljes tudományos és politikai diskurzus egy-egy kulcselemét: a demográfiai fogyást és az autonómiaperspektívát szeretném egy-két konkrét és friss kutatási eredmény alapján közelebbről megvizsgálni.

A 2001–2002. évi népszámlások összességében közel 300 ezres fogyásának riasztó adatsorai az alacsony természetes szaporulat, az elvándorlás mindenki számára nyilvánvaló tényei mellett az újból felgyorsulni látszó asszimilációs folyamatokra is felhívták a figyelmet.

A kelet-közép-európai magyar kisebbségek demográfiai helyzetének kedvezőtlen tendenciáit az elmúlt évtizedben sokan előre jelezték, de a

⁷ Ebből a szempontból is különleges jelentősége lehet a Magyar Tudományos Akadémia 2001 januárjában alapított Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének. Az Intézetben kezdettől fogva kiemelt feladatunknak tekintettük az egyes tudományágak közötti együttműködés szakmai, módszertani és kutatásszervezési feltételeinek megteremtését, a magyarországi nem magyar és szomszéd országokban élő magyar kisebbségi kutatókkal való kapcsolattartást és a közös kutatások megszervezését.

népszámlálási adatközlések együttesen 300 ezres, azaz 11 százalékos fogyás mértéke mindenkit meglepett. Demográfiai, politológiai, szociológiai elemzések egész sora elemezte a hivatalos népszámlálási adatközlésben regisztrált kedvezőtlen változásokat. Ezek legfőbb megállapítása a magyar létszámcsökkenés multikauzális jellegének rögzítése. Országonként 10–20, a Vajdaságban immár negyven esztendeje megfigyelhetőek a negatív trendek a természetes szaporulat és a tényleges növekedés terén. A hullámzó, de valójában egyre inkább felerősödő migrációs potenciál mellett a nehezen számszerűsíthető, de mégis folyamatosan ható asszimilációs hatások együttes figyelembevétele adhat reális képet a fogyásról.

Az egyén, csoport, közösség etnikai sajátosságainak változását, átalakulását az asszimiláció gyűjtőnév alatt kezelő társadalomtudományok a nyelv- és az etnikai identitásváltás többlépcsős folyamatként értelmezik a nemzetiség, illetve a nemzeti hovatartozás megváltoztatását eredményező társadalmi jelenséget.

Az etnikai, nyelvi, kulturális asszimiláció fogalmi meghatározásához az elmúlt évek magyar nyelvű kutatásai a következő érdemi kiegészítéseket tették:

1. A magyar kisebbségi közösségek által lakott régiókban az asszimilációs folyamat hosszú történeti előzményekkel rendelkezik: a városi és falusi környezetben egyaránt jelenvolt természetes és kölcsönös népi két- és többnyelvűségi formákat a nemzetállamok gyakorlata fokozatosan felszámolta.
2. A magyar nyelvterület egészére jellemző éles, elmosódó, sávós nyelvhatárok helyét a huszadik század végére majdnem mindenhol etnikai kontaktuszonák, kiterjedt szórványvidékek, Erdélyben, Vajdaságban, s újabban Szlovákiában és Vajdaságban nyelv-szigetek, enkávék váltják fel, a nemzetállamok radikálisan átalakították a Kárpát-medence etnikai térszerkezetét.⁸

⁸ A határmenti kisebbség klasszikus példájaként a kárpátaljai magyarok számára a szülőfalu, szülőváros és Magyarország a két meghatározó térségi identifikációs közösség, szemben a gömöri, csallóközi vagy a székelyföldi és a kalotaszegi magyarokkal, akik számára saját régiójuk, a szülőföld-haza maradt mindmáig a legfontosabb önmeghatározási tér.

2. A kisebbségi magyar közösségek helyzete a kutatások tükrében

3. A kettős identitás klasszikus etnikai–állami kettős kötődéspárja kilazulóban van. Mindkét dimenzióban a lokális és regionális elem erősödik fel. A nemzeti szolidaritás ambivalens tapasztalatait csak részben feledteti a globalizálódó magyar elektronikus sajtó, a turizmus és migráció, s helyette az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai sorsközösség érzése a helyi és kisebbségi közösségekhez való identifikációs hajlandóságot erősíti fel. Az állammal mint hazával, szülőfölddel folyamatosan egyre kevesebben azonosulnak, helyette a szűkebb pátria, régió, település jelenti a hazát.
4. A magyarországi kapcsolódásokban minden közeledés, támogatás, kapcsolattartás ellenére nem csökkennek a fenntartások, negatív tapasztalatok, az ambivalenciák és ellenérzések: a napi lét-küzdelemben a médián keresztül jelenlévő anyaország kevés támaszt jelent, s ráadásul a gazdagodó, sikeres Magyarország az áttelepülni szándékozók számának növekedése mellett sok tízezrek számára az egyre kevésbé elérhető és megfizethető Magyarországot is jelenti.
5. Az asszimilációs stratégiák közül az egyéni életutak szintjén a többségi társadalomban való sikeres integrálódás mára komoly versenytársra talált a harmadik országban való letelepedésben és alkalmazkodásban, hasonulásban.
6. A legerőteljesebb trendként a kisebbségek körében az egyirányú, s ezért viszonzatlan, nyelvi értelemben pedig nem gazdagító, hanem az eredeti anyanyelvet a többséggel kiszorító felcserélő kétnyelvűség-típus kezd általánossá válni. A szlovéniai, horvátországi esetben ez az általános helyzet, de a nagyvárosi és szórványkörnyezetben és a lokálisan is kisebbségi helyzetekben minden országban egyre tömegesebb jelenség. Egyes kutatók szerint az asszimilációt, nyelvcserét veszteségként kezelő depravációs modellek alkalmatlanok a mára kialakult helyzetek kezelésére, sokkal inkább a közösségek gazdasági, szociális helyzetének javításához kapcsolódó multikulturális modellek versenyképességére kellene helyezni a hangsúlyt. A *Kínlódni ebben az országban* című erdélyi széles körű anketon alapuló vizsgálat

elemzése szerint azonban ennek a megközelítésnek a sikerében maguk az érintettek is csak kisebb részben bíznak.⁹

7. A kulturális antropológiai kutatások egyértelműen a lokális ke-
reték közt általában komoly tradíciókkal rendelkező együttélési
formák megújulási erejét hangsúlyozzák: Székelyszomboron és
Korondon, vagy Feketicsen és Bátban, Csapon vagy Diószegen,
vagy akár Felső- és Középpulyán a helyi közösségekben kiala-
kult interetnikus miliő adottságaiból alakítja ki a helyi közösség
az együttélés, az anyanyelv és a többségi nyelv használatának a
normáit.¹⁰
8. Az asszimilációs folyamatokban az etnikai, nyelvi asszimiláció
elkülönítése mellett érdemes az asszimilációt általában megelő-
ző, vagy azzal párhuzamos kétnyelvűsödési és akkulturációs fo-
lyamatokat is figyelembe vennünk, hiszen mára a kisebbségi ma-
gyar közösségekhez tartozók döntő többsége különböző mély-
ségben kétnyelvű. A posztmodern világban eleve egyre bonyolul-
tabb egyéni és csoportos identitásstruktúrák generációként,
lokálitásonként, régióként változó kombinációkban kettős, ese-
tenként többes identitásokra épülnek.
9. A bonyolultabb muravidéki, dél-baranyai, szlavóniai, vagy ép-
pen burgenlandi képletek esetében a befogadó állam súlya, iden-
tifikációs ereje, tekintélye a kétnyelvűség máshol magától érte-
tődő anyanyelvi dominanciájának gyengülésével párhuzamosan
nő.¹¹

⁹ A legújabb népszámlálási adatokkal, különösen az erdélyi magyarság közel 300 ezres fogyását regisztráló romániai népszámlálási eredményekről máris igen sok színvonalas elemzés született. Ez utóbbira *lásd* pl. Varga E. Árpád, Horvát István, Kiss Tamás, Veress Valér tanulmányait, pl. a Magyar Kisebbség 2002. 4. számában Az asszimilációval foglalkozó tanulmányok közül *lásd* ugyanott Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra című tanulmányát (64–96.), illetve Gyurgyík – Sebők: 2003. 46–61; Salat Levente: 2002.

¹⁰ Bakó Boglárka (szerk.): Lokális világok, i. m. 10–24.

¹¹ Sebők: 2003, 135–150, Göncz: 2003, 151–157, Baumgartner: 2003, 158–169.

2. A kisebbségi magyar közösségek helyzete a kutatások tükrében

Asszimilációs jegyzetünket végezetül néhány összegző igényű megállapítással zárjuk. A kisebbségi magyar közösségek csoportidentitásában a 20. század folyamán, különösen annak második felében, még inkább a pártállami évtizedekben igen erőteljes differenciálódási, szétfejlődési folyamat ment végbe, ami a közösségek etnikai identitásában, kettős, többes identitás szerkezetének belső rétegzettségében is jelentős eltéréseket okozott.¹²

Város és vidék, vegyes házasság, iskolaválasztás, belső migráció, képzettségi mutatók, tömb- és szórványhelyzet, az asszimiláció történeti előzményei, kulturális, politikai kontextusa meghatározó szerepet játszik a két- és többnyelvűség kialakulásában, a kettős kötődések, kettős és többes identitásformák kialakulásában, illetve a nyelv- és identitásváltásban.

A változások, eltérések mérésére három fontos lakmuszpapír áll a kutatók rendelkezésére. A nyelvi készségek, a nyelvi kompetenciák, a kétnyelvűség-típusok vizsgálata; a nemzetiségi aktivitás különböző jelenségeinek számszerűsítése, s a belső döntések okainak feltárása, pl. az iskolaválasztás, a média és a politikai pártkínálat választása; a többségi közösség által kínált nyelvi, kulturális, politikai opciók elfogadásának vizsgálata.

A strukturális, illetve az etnikai asszimiláció igen erőteljesen felpörgő szakaszában él valamennyi kisebbségi magyar közösség: a számukra egyre kedvezőtlenebbül alakuló demográfiai, migrációs folyamatok mellett a lokális kisebbségben, szórványban vagy nagyvárosi helyzetben élő csoportok esélye a kiegyensúlyozott, kettős identitással, kétnyelvűséggel jellemezhető helyzetekre minimális. Itt a nemzedékváltás az esetek egyre nagyobb százalékában a nemzetiségváltás befejeződését, visszafordíthatatlan megtörténtét is jelenti. Ennek visszafordítására sem az egyházak fokozott aktivitása pl. a szórványgondozás terén, sem pedig a kiszámítható, normatív jellegű finanszírozási formák ki-

¹² A kisebbségi magyar közösségek asszimilációs potenciáljának, nyelv- és identitásváltási hajlandóságának, készségének vizsgálatakor azonban az igazi kérdések a politika, a közbeszéd által egységes, kész közösségként feltételezett csoportokon – az erdélyi vagy romániai, a felvidéki vagy szlovákiai stb. magyarságon belül keletkeznek.

alakítására elégtelen magyarországi támogatáspolitikai nem alkalmas. Feltétlenül érdemes lesz foglalkozni azokkal a területekkel, régiókkal, helyzetekkel, ahol a kedvezőtlen folyamatokban még korrekciós lehetőségek vannak: a lokális identitás, anyanyelv-domináns kétnyelvűségi helyzetek, modellek oktatása, jogi rögzítése kínálkozik például ilyen feladatvállalásra.

Az autonómiák kora lejárt – vagy közeleg

Az 1989 óta eltelt közel másfél évtized magyar kisebbségi önkormányzati törekvéseiről szeretnék három olyan motívumot röviden kifejteni, amelyek a vonatkozó újabb kutatások eredményei alapján a kutatóknál talán szélesebb nyilvánosságot is megérdemelnek. Az etnopolitikai opciókat számba véve az 1989 után magyar kisebbségpolitika négy stratégiai irányt dolgozott ki, s tett a politikai diskurzus tárgyává:

- az önkormányzatiság, a kisebbségi autonómia stratégiáját;
- a partnernemzeti viszonyok megteremtését célul kitűző konszociációs stratégiát¹³;
- a magyar nemzeti reintegráció elképzelését¹⁴;
- a regionális, etnoregionális entitások európai integrációs folyamatokba is beilleszthetőnek tűnő alternatíváját.

¹³ A kormányzati szerepvállalás dilemmáiról sok jó elemzés látott napvilágot: „Az RMDSZ nagy paradoxona, hogy miközben egy etnikai közösség egészének politikai képviselőjét látja el, a román pártrendszerben s a belpolitika színterén pártként kell fellépnie – amit a romániai magyarság politikai integráltsága áráként is tekinthetünk –, s így számos kérdésben a parlamenti és pártpolitizálás napi kompromisszumaihoz kell igazodnia. Ez kétségtelenül nagy próbatétele az RMDSZ-elit parlamenti és pártpolitikai szerepkörű vezetőinek, mert egy másfajta – közösségi, az identitás kérdéseit mindig az előtérbe helyező – diskurzusba illesztve kell megindokolniuk döntéseiket, ami nyilván további feszültségek forrása az eliten és magán a szervezeten belül is.” Bakk Miklós, Salat Levente: A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. Bakk Miklós: Rejtett modellviták, Magyar Kisebbség 2001. 1.

¹⁴ A státustörvény: 2002.

2. A kisebbségi magyar közösségek helyzete a kutatások tükrében

Minthogy igazán számottevő kutatások csak az első alternatíváról készültek, a következőkben a kisebbségi magyar autonómiatervekkel kapcsolatosan szeretnék három kérdéskört exponálni:

- az autonómiatervek mögül az 1990-es évtizedben hiányzott a politikai erő, a többségi fogadókészség és a nemzetközi támogatottság;
- a hármas osztatú autonómiatervekben a legrealisabb helyi önkormányzatiság terén sem sikerült megteremteni az etnikai különleges státuszt: a kétnyelvű feliratok mögött sokszor egynyelvű adminisztráció, folytatódó asszimiláció figyelhető meg;
- a regionális háttér problematikus, hiányos; az etnoterritoriális értelemben mozaikszerkezetű közösségek esetében a területi autonómiaelképzelések – a Székelyföld, Kárpátalja, Csallóköz, Bácska és a Muravidék etnoregionális adottságai ellenére – inkább megosztó alternatívák, mintsem integráló ideák.

Ma, amikor sokan úgy gondolják, semmi és senki sem tudja megakadályozni, hogy a következő évtizedben ne folytatódjék a kisebbségi magyar közösségek etnikai térvesztése, rendkívül fontos feladat a kisebbségi helyzetek elemzése, a folyamatos jogkiterjesztés, a gazdasági stabilitás és fejlődés feltételeinek megteremtése, s azoknak az húzó-dó vitáknak a lezárása, amelyek akadályozzák a feladatok kijelölését. Az államokon, régiókn, Európán belüli integrációs kihívások elöl kitérni nem lehet, a válaszok, feladatok kijelölésének egyik iránya tehát adottság. A kétnyelvű magyar közösségek számára az egyetemes magyar kultúra értékeinek az eljuttatása, a kulturális termelésében való részvétel lehetőségének biztosítása stb. az anyaországi feladatvállalások pontos rögzítését és végrehajtását sürgeti. A nagyvárosok magyar etnikai túlsúlyának elvesztése nem jelentheti a hagyományos városközpontokból való visszavonulást, a multikulturális modell kelet-közép-európai változatának megteremtése, újrateemtése nélkül megíósolhatóan a depravációs modell zsákutcájába szorulnak bele a kisebbségi közösségek.¹⁵

¹⁵ Az európai regionalizációs, devolúciós folyamatok kínálta esélyekről lásd Gruber: 2002. 73–89., 209–212.

Van-e jövője a kisebbségi magyar közösségeknek, s ha igen, milyen nagyobb keretek közt, milyen politikai, etnopolitikai, identitáspolitikai célok mentén fogalmazhatóak meg olyan programok, amelyek ezeket a perspektívákat elősegíthetik? A regionális, önkormányzati és konzociációs stratégiák leleményes ötvözésével, a pártpolitika és a civil szféra párhuzamos belső rendjének kialakításával a kisebbségek fokozatosan megteremthetik a maguk relatív és kívánatos mértékű kulturális, gazdasági, politikai, jogi önállóságát. A vezérfonal e tekintetben a magyar kisebbségpolitika egyik vezérelve: az erőszakmentesség és a többség–kisebbség–anyaország háromszögön belüli önálló döntéshozatal biztosítása, a kisebbségekkel szembeni méltányos eljárások garantálása lehet.

Andreas Gross, a Közvetlen Demokrácia Intézetének vezetője, az Európa Tanács parlamenti képviselője által beterjesztett és a közgyűlés által elfogadott autonómiajelentés a kisebbségi magyarok számára evidenciákat fogalmaz meg: „Az autonómia a kisebbségek számára azt jelentheti, hogy csorbítatlan marad minden joguk, a többségi nemzet számára pedig azt, hogy megmarad az ország területi–szervezeti egysége és önállósága.” A Gross-jelentés szerint a jórészt Kelet-, Délkelet- és Kelet-Közép-Európát jellemző feszültségek belátásos alapon feloldhatóak: *„Az alapvető konfliktus a nemzeti azonosság érzése és az országok területi oszthatatlansága között feszül. A területi egység elve azonban nem jelenti a homogenitás követelményét, s nem áll vele ellentétben sem az autonómia, sem a föderalizmus.”*

Megint van tehát mibe belekapaszkodniuk az örök optimistáknak, mondhatnánk. Mint ahogy az is eszünkbe juthat, hogy a határok spiritalizálódásától remélt nemzeti integrációs potenciállal szemben a regionalizálódásban, határmenti együttműködési formákban a multinacionális cégek mennyivel pragmatikusabb magatartást tanúsítottak az elmúlt, jórészt áldatlan belső viták közt eltelt másfél évtizedben, mint mi, ezeréves ködszurkálók.

Irodalom

- A. Gergely András: 2002. – A. Gergely András: A „végig nem beszélt” nemzet-képek, *Regio* (13) 2002. 4. 23–32.
- A státustörvény: 2002 – Kántor Zoltán: A státustörvény Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika, Teleki László Alapítvány, Budapest 2002.
- Bakó: 2003. – Bakó Boglárka: Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében. (= Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián, Műhelytanulmányok), MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2003.
- Bartha: 1999. – Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999.
- Baumgartner: 2003. – Baumgartner, Gerhard: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlások tükrében, In: Gyurgyík–Sebők: 2003. 158–169.
- Bretter: 2002. – Bretter Zoltán: A közösség meghatározásának nehézségeiről, *Regio* (13). 2002.4. 39–51.
- Gereben: 1999. – Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népeesség körében, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1999.
- Globalizáció: 1999 – Bárdi Nándor (szerk.): Globalizáció és nemzetépítés. Teleki László Alapítvány, Budapest 1999.
- Göncz: 2003. – Göncz László: Gondolatok a muravidéki magyarság beolvadásának okairól. In: Gyurgyík–Sebők (szerk.): 2003, 151–157.
- Gruber: 2002. – Gurber Károly: Európai identitások: Régió, nemzeti, integráció. Kisebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány, Osiris – BIP, Budapest, 2002.
- Gyurgyík – Sebők (szerk.): 2003. – Gyurgyík László – Sebők László: Népszámlálási körkép Közép-Európáról 1989–2002. Teleki László Alapítvány, Budapest 2003.
- Kende: 2002. – Kende Péter: A későmodern államnemzet. *Regio* (13), 2002. 4. 109–115.
- Kisebbségi alternatívák: 2003. – Györgyjakab Izabella (szerk.): Kisebbségi alternatívák. Kisebbségi kérdések megjelenítése a Magyar Kisebbségben (1995–2000). (= Magyar Kisebbség Könyvtára) Sepsiszentgyörgy, 2002.
- Kontra–Sally (szerk.): 1998. – Kontra Miklós – Saly Noémi: Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris, Budapest, 1999.
- Lanstyák: 1998. – Lanstyák István: A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). in: Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.): Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Osiris, Budapest, 1998.
- Magyarország: 2002. – Glatz Ferenc (szerk.): Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák. (= Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatá-

2. A kisebbségi magyar közösségek helyzete a kutatások tükrében

- sok a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 2002.
- Salat: 2002. – Salat Levente (szerk.): Kínlódni ebben az országban? Ankét a romániai magyarság megmaradásának szellemi feltételeiről. Kolozsvár, 2002.
- Sebők: 2003. – Sebők László: A 2001-es horvátországi népszámlálás magyar szempontból. In: Gyurgyík – Sebők (szerk.) 2003. 135–150.
- Státusdiskurzus: 2003. – Bakk Miklós, Bodó Barna (szerk.): Státusdiskurzus. (= Diaszpóra könyvek 2.) Szórvány Alapítvány, Temesvár, 2003.

